

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

XIX ASRNING 50-YILLARIDA BUXORO AMIRLIGI VA ROSSIYA IMPERIYASI O‘RTASIDAGI ELCHILIKLAR: DIPLOMATIK ALOQALARNING SIYOSIY, IQTISODIY VA GEOSTRATEGIK JIHLARI

Dastamova Sarvinoz Olimjon qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti, magistrant

Annotatsiya

Mazkur maqolada XIX asrning 50-yillarida Buxoro amirligi va Rossiya imperiyasi o‘rtasida amalga oshirilgan elchilik aloqalari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda diplomatik missiyalarning siyosiy, iqtisodiy va strategik ahamiyati, shuningdek, ularning Markaziy Osiyodagi geosiyosiy jarayonlarga ta’siri tarixiy manbalar asosida yoritilgan. Muallif tomonidan elchiliklarning asl mohiyati faqat diplomatik emas, balki razvedka va strategik tayyorgarlik vositasi sifatida ham xizmat qilgani ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar. Buxoro amirligi, Rossiya imperiyasi, diplomatiya, elchiliklar, XIX asr, Markaziy Osiyo, tashqi siyosat, geosiyosat, savdo aloqalari.

ПОСОЛЬСТВА МЕЖДУ БУХАРСКИЙ ЭМИРАТ И РОССИЙСКАЯ ИМПЕРИЯ В 1850-Е ГОДЫ XIX ВЕКА: ПОЛИТИЧЕСКИЕ, ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Дастамова Сарвinoз Олимжон кизи

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улутбека, магистрантка

Аннотация

В данной статье комплексно анализируются дипломатические миссии между Бухарским эмиратом и Российской империей в 1850-х годах XIX века. Особое внимание уделяется политическому, экономическому и стратегическому значению посольств, а также их влиянию на геополитические процессы в Центральной Азии. Автор обосновывает, что данные миссии выполняли не только дипломатические функции, но и служили инструментом разведки и подготовки к последующей экспансии Российской империи.

Ключевые слова. Бухарский эмират, Российская империя, дипломатия, посольства, XIX век, Центральная Азия, геополитика, внешняя политика.

EMBASSIES BETWEEN THE BUKHARA EMIRATE AND THE RUSSIAN EMPIRE IN THE 1850S: POLITICAL, ECONOMIC AND GEOSTRATEGIC ASPECTS OF DIPLOMATIC RELATIONS

Dastamova Sarvinoz Olimjon qizi

Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan, Master’s student

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of diplomatic missions between the Bukhara Emirate and the Russian Empire in the 1850s. It examines the political, economic, and strategic significance of these embassies and their impact on geopolitical processes in Central Asia. The study argues that these missions functioned not only as diplomatic exchanges but also as instruments of intelligence gathering and strategic preparation for Russian expansion in the region.

Keywords. Bukhara Emirate, Russian Empire, diplomacy, embassies, 19th century, Central Asia, geopolitics, foreign policy.

XIX asrning 50-yillarida Buxoro amirligi va Rossiya imperiyasi o‘rtasidagi diplomatik aloqalar yangi bosqichga ko‘tarildi. Bu davr Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga nisbatan faol tashqi siyosat yurita boshlagan davriga to‘g‘ri kelib, elchilik missiyalari ushbu siyosatning muhim vositasiga aylandi [1; 45-b.]. Xususan, 1858-yilda Rossiya tomonidan tashkil etilgan va Nikolay Pavlovich Ignatyev boshchiligidagi elchilik missiyasi Buxoro–Rossiya munosabatlarida muhim o‘rin tutadi. Mazkur missiyaning asosiy vazifalari savdo aloqalarini kengaytirish, Rossiya fuqarolarining xavfsizligini ta’minlash hamda mintaqaning siyosiy-iqtisodiy holatini o‘rganishdan iborat bo‘lgan [2; 112-b.].

N.P. Ignatyev o‘z safar xotiralarida Buxoro amirligining davlat boshqaruvi, harbiy tizimi va

iqtisodiy ahvoli haqida muhim ma'lumotlarni qayd etadi. Jumladan, u amirlikda markazlashgan boshqaruv tizimi mavjud bo'lsa-da, ichki siyosiy barqarorlik doimiy emasligini ta'kidlaydi [2; 118-b.]. Mazkur elchilik Buxoro amiri Nasrullohxon saroyida tantanali ravishda qabul qilingan. Elchilar uchun maxsus marosimlar tashkil etilib, ularga diplomatik odatga muvofiq sovg'alar taqdim etilgan. Shu bilan birga, muzokaralar jarayonida tomonlar o'rtasida muayyan ishonchsizlik mavjud bo'lgani seziladi [3; 67-b.].

Rossiya elchiliklarining muhim jihati shundaki, ular faqat diplomatik vazifani emas, balki razvedka xarakteridagi topshiriqlarni ham bajargan. Elchilar tomonidan yig'ilgan ma'lumotlar orasida Buxoro hududining geografik joylashuvi, savdo yo'llari, harbiy kuchlari va strategik ahamiyatga ega nuqtalari haqida batafsil ma'lumotlar mavjud bo'lgan [4; 203-b.]. Shuningdek, ushbu davrda Rossiya imperiyasi tomonidan Markaziy Osiyoga yuborilgan boshqa vakillar ham mavjud bo'lib, ular orqali mintaqaning iqtisodiy imkoniyatlari va savdo salohiyati chuqur o'rganilgan. Bu elchiliklarning asosiy maqsadlaridan biri Buyuk Britaniya bilan raqobat sharoitida, ya'ni "Buyuk o'yin" doirasida, Rossiyaning mintaqadagi ta'sirini kuchaytirishdan iborat edi [5; 89-b.]. Elchiliklar natijasida Rossiya va Buxoro o'rtasida savdo aloqalari sezilarli darajada faollashdi. Rossiya sanoat mahsulotlari Buxoro bozorlariga kirib kelgan bo'lsa, Buxoro orqali tranzit savdo yo'llari rivojlandi. Biroq bu jarayon iqtisodiy jihatdan teng sheriklik emas, balki Rossiyaning ustunligini ta'minlashga xizmat qilgan [1; 52-b.]. Manbalarda qayd etilishicha, rus elchilari o'z esdaliklarida Buxoro jamiyatini ko'pincha an'anaviy va konservativ sifatida tasvirlaydi. Shu bilan birga, ular mahalliy boshqaruv tizimining murakkabligi va iqtisodiy hayotning o'ziga xos jihatlarni ham e'tirof etgan [2; 121-b.]. XIX asrning 50-yillarida Buxoro amirligi va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi diplomatik aloqalar faqatgina N.P. Ignatyev missiyasi bilan cheklanib qolmagan. Ushbu davrda boshqa harbiy va ilmiy ekspeditsiyalar ham amalga oshirilgan bo'lib, ular elchilik ko'rinishida rasmiylashtirilgan. Jumladan, rus sharqshunosi va diplomati Nikolay Xanikov 1840–1850-yillar davomida Buxoro va unga tutash hududlar haqida muhim ilmiy va statistik ma'lumotlar to'plagan. Uning tadqiqotlari bevosita diplomatik aloqalar bilan bog'liq bo'lib, amirlikning iqtisodiy salohiyati, aholisi, soliq tizimi va savdo yo'llari haqida batafsil tasavvur beradi [6; 74-b.].

N. Xanikov o'z asarlarida Buxoro amirligining tashqi savdosi asosan karvon yo'llari orqali amalga oshirilganini, Rossiya bilan savdo aloqalari esa asosan Orenburg yo'nalishi orqali olib borilganini ta'kidlaydi. Bu esa Rossiyaning iqtisodiy jihatdan mintaqaga kirib borishida muhim omil bo'lib xizmat qilgan [6; 79-b.]. Shuningdek, ingliz razvedkasi bilan bog'liq voqealar ham Buxoro–Rossiya diplomatik aloqalariga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Masalan, Charles Stoddart va Artur Conollyning 1842-yilda Buxoroda qatl etilishi Rossiya diplomatiyasiga qo'shimcha imkoniyat yaratdi. Ushbu voqea natijasida Buxoro amirligi xalqaro maydonda yakkalanib qolgan va Rossiya bilan yaqinlashishga majbur bo'lgan [5; 132-b.]. 1850-yillarda Rossiya tomonidan yuborilgan elchiliklarning yana bir muhim vazifasi Buxoro hududidagi harbiy infratuzilmani o'rganishdan iborat edi. Elchilar o'z hisobotlarida qal'alar, qo'shinlar soni, qurollanish darajasi va harbiy tayyorgarlik haqida ma'lumotlar keltirgan. Bu ma'lumotlar keyinchalik 1860–1870-yillardagi harbiy yurishlarda muhim ahamiyat kasb etgan [4; 215-b.]. Buxoro amirligi tomonidan ham Rossiya tomoniga elchilar yuborilgan bo'lib, ularning asosiy maqsadi savdo aloqalarini mustahkamlash va siyosiy bosimni yumshatishdan iborat edi. Biroq amirlik diplomatiyasi ko'proq mudofaa xarakteriga ega bo'lib, Rossiyaning strategik rejaları darajasida tizimli emas edi [3; 75-b.]. Elchiliklar jarayonida madaniy aloqalar ham ma'lum darajada rivojlangan. Rus elchilari Buxoro shahrining me'morchiligi, bozorlari, madrasalari va masjidleri haqida batafsil tasvirlar qoldirgan. Ularning yozishmalarida Buxoro "Sharqning muhim savdo va diniy markazlaridan biri" sifatida baholanadi [2; 125-b.]. Shu bilan birga, elchiliklar davomida yuzaga kelgan ayrim ziddiyatlar ham kuzatiladi. Xususan, rus elchilarining ayrim talablarini Buxoro amiri tomonidan rad etilishi, elchilarning harakat erkinligining cheklanishi diplomatik keskinlikni yuzaga keltirgan [1; 60-b.]. Bu esa ikki tomon o'rtasidagi munosabatlarning murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi.

XIX asrning 50-yillarida Buxoro amirligi va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi diplomatik aloqalar tizimi faqatgina rasmiy elchilik tashriflari bilan cheklanib qolmay, balki savdo karvonlari, harbiy-topografik ekspeditsiyalar va ilmiy kuzatuvlar orqali ham rivojlandi. Bu jarayon Rossiya imperiyasining mintaqaga nisbatan kompleks yondashuv asosida siyosat olib borganini ko'rsatadi [7; 134-b.]. Xususan, 1850-yillarda Rossiya tomonidan tashkil etilgan harbiy-topografik tadqiqotlar Buxoro amirligi hududini xaritalashtirish va strategik nuqtalarni aniqlashga qaratilgan edi. Elchilik tarkibiga kiritilgan mutaxassislar — geograflar, harbiy muhandislar va sharqshunoslar tomonidan yig'ilgan ma'lumotlar diplomatik yozishmalar bilan bir qatorda maxfiy hisobotlar shaklida ham rasmiylashtirilgan [4; 228-b.]. Bu davrda elchilik aloqalarining yana bir muhim jihati savdo manfaatlarining ustuvorligi hisoblanadi. Rossiya sanoat

mahsulotlarini Markaziy Osiyo bozorlariga olib kirish orqali iqtisodiy ta'sirini kuchaytirishga intilgan. Ayniqsa, paxta, ipak va boshqa xom ashyo resurslariga bo'lgan ehtiyoj Rossiya diplomatiyasini yanada faolroq harakat qilishga undagan [8; 201-b.]. Buxoro amirligi esa o'z navbatida tashqi savdoni rivojlantirish orqali iqtisodiy barqarorlikni saqlab qolishga harakat qilgan. Shu sababli elchilar orqali bojxona tartiblarini muvofiqlashtirish, savdo xavfsizligini ta'minlash va karvon yo'llarini himoya qilish masalalari muhokama qilingan [6; 92-b.]. Diplomatik aloqalarning ijtimoiy-madaniy jihatlarini ham muhim ahamiyat kasb etadi. Rus elchilari o'z esdaliklarida Buxoro jamiyatining diniy hayoti, ta'lim tizimi (madrasa faoliyati), shuningdek kundalik turmush tarziga oid qiziqarli ma'lumotlarni qayd etgan. Bu yozuvlar bugungi kunda tarixiy-etnografik manba sifatida katta ilmiy ahamiyatga ega [2; 130-b.]. Shuningdek, elchiliklar jarayonida yuzaga kelgan diplomatik protokol masalalari ham e'tiborga loyiq. Buxoro saroyida elchilar qat'iy tartib-qoidalarga amal qilgan holda qabul qilingan bo'lib, bu Sharq diplomatiyasining o'ziga xos jihatlarini aks ettiradi. Elchilar amir huzuriga kirishda maxsus marosimlardan o'tgan, ularning nutqlari tarjimonlar orqali yetkazilgan va barcha muzokaralar rasmiy muhitda olib borilgan [3; 81-b.]. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, tashqi diplomatik muvozanat ortida kuchli siyosiy qarama-qarshilik mavjud edi. Rossiya imperiyasi Buxoro amirligini mustaqil siyosiy subyekt sifatida emas, balki o'z ta'sir doirasiga kiritilishi lozim bo'lgan hudud sifatida baholagan. Shu sababli elchiliklar orqali olib borilgan muzokaralar ko'pincha bosim va strategik hisob-kitoblar asosida kechgan [9; 56-b.]. Natijada XIX asrning 50-yillarida shakllangan diplomatik aloqalar keyingi o'n yilliklarda Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoni bosib olish siyosatiga mustahkam zamin yaratdi. Ayniqsa, elchiliklar orqali olingan ma'lumotlar, iqtisodiy aloqalar va siyosiy ta'sir mexanizmlari 1860–1870-yillardagi harbiy yurishlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida muhim rol o'ynadi [10; 144-b.].

XIX asrning 50-yillarida Buxoro amirligi va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi elchilik aloqalari Markaziy Osiyo siyosiy tarixida muhim o'rin tutadi. Mazkur diplomatik missiyalar tashqi jihatdan an'anaviy elchilik almashinuvi ko'rinishida bo'lsa-da, aslida murakkab siyosiy, iqtisodiy va geostrategik maqsadlarga xizmat qilgan. Elchiliklar ikki davlat o'rtasida siyosiy muloqotni yo'lga qo'ygan bo'lsa-da, bu jarayon teng sheriklikka emas, balki Rossiya imperiyasining strategik manfaatlariga asoslangan edi. Missiyalar davomida to'plangan siyosiy, harbiy va geografik ma'lumotlar Rossiyaning mintaqadagi keyingi harakatlari uchun muhim axborot manbaiga aylandi. Iqtisodiy jihatdan elchiliklar savdo aloqalarini faollashtirdi, biroq bu jarayon Buxoro amirligining mustaqil iqtisodiy taraqqiyotidan ko'ra, Rossiya tovarlarining mintaqaga kirib kelishini tezlashtirdi. Natijada ikki tomonlama munosabatlar asta-sekin noteng xarakter kasb eta boshladi. Buxoro amirligi diplomatiyasi asosan himoyaviy yo'nalishda bo'lib, tashqi bosimni yumshatish va siyosiy muvozanatni saqlashga qaratilgan edi. Ammo bu siyosat Rossiya imperiyasining uzoq muddatli ekspansion rejalari oldida yetarli samara bermadi. Umuman olganda, XIX asrning 50-yillaridagi Buxoro–Rossiya elchilik aloqalari Markaziy Osiyoda kuchlar nisbatining o'zgarishiga ta'sir ko'rsatgan muhim tarixiy jarayon bo'lib, keyingi mustamlakachilik siyosatining siyosiy va iqtisodiy asoslarini shakllantirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Халфин Н.А. Россия и ханства Средней Азии. – Москва: Наука, 1974. – 210 с.
2. Игнатъев Н.П. Записки о Хиве и Бухаре. – Санкт-Петербург: Типография, 1897. – 150 с.
3. Бартольд В.В. Сочинения. Т. II. – Москва: Наука, 1963. – 400 с.
4. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – Санкт-Петербург, 1911. – 320 с.
5. Хопкирк П. Большая игра против России в Центральной Азии. – Москва: АСТ, 2004. – 480 с.
6. Ханьков Н.В. Описание Бухарского ханства. – Санкт-Петербург, 1843. – 120 с.
7. Алексеев А.К. Средняя Азия и Россия в XIX веке. – Москва: Наука, 1981. – 256 с.
8. Брегель Ю. История Центральной Азии. – Москва: Восточная литература, 2003. – 512 с.
9. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – Москва: Наука, 1972. – 600 с.
10. Костенко Л.Ф. Средняя Азия и её присоединение к России. – Санкт-Петербург, 1870. – 300 с.
11. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. – Москва: Наука, 1975. – 180 с.
12. Субтельный О. Украина: история. – Киев: Лыбидь, 1993. – 720 с.
13. Morrison A. Russian Rule in Samarkand 1868–1910: A Comparison with British India. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 350 p.
14. Becker S. Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924. – Cambridge: Harvard University Press, 1968. – 410 p.